

N. KISS ISTVÁN

Az ár- és bértörténet kérdése Magyarországon 1550—1650 között

A magyarországi árszínvonal XVI—XVII. századi alakulása nagyban és egészben ismeretlen területe történetírásunknak. Teljes mértékben egyetértünk Wittman Tiborral, aki ártörténetünk eddigi „eredményeit” áttekintve, egyetlen olyan műre sem akadt, amelyik megnyugtató kiinduló pontot jelenthetett volna a kérdés vizsgálatához.¹ Jellemző, hogy az eddig közreadott művek is csaknem mind a XIX. századból valók. Ennek az ártörténeti kutatásnak nem volt sem elvileg, sem gyakorlatilag megfelelő módszere; többnyire alkalmoszerűen felbukkant adatokból vontak le „általános érvényű” következtetéseket. Rá kell arra is mutatnunk, hogy a külföldi kutatók előtt még ezek a gyakorlatilag alig használható eredmények is rejtve maradtak. Hoszowski, aki 1961-ben megjelent tanulmányában vázolta a kelet-európai ártörténeti kutatás jelenlegi helyzetét, sajnálattal állapította meg, hogy a magyarországi viszonyokat egyetlen mű sem világítja meg.²

Ebben az adott helyzetben, az objektív körülmények súlya alatt, aligha vállalkozhatunk egyébre, mint a magyarországi ártörténet megoldatlan kérdéseinek felvetésére. Túlmenően azonban a magyarországi ártörténet többé-kevésbé közismert hiányának hangsúlyozásán, szeretnénk megvilágítani a kutatómunka néhány módszertani kérdését is, — természetesen a teljességre törekvés igénye nélkül. Ennek során foglalkozunk a mind hagyományai, mind eredményei alapján kiemelkedő szerepet játszó francia ártörténeti kutatás egyik központi problémájának, az ún. általános árindex érvényességének kérdésével, továbbá az osztrák kutatók munkásságának eredményeit összegező, híres ártörténeti művel, mely Pribram szerkesztésében jelent meg³ és módszertani tanulságokon kívül zsúfolva van közvetlen magyar vonatkozásokkal is! Ezt követően áttekintjük az 1550—1650 között lezajlott „árforradalom” hatását Kelet-Európában, azaz a szomszédos, velünk szoros gazdasági-politikai kapcsolatban álló országokban. Befejezésül, a magyarországi ártörténeti kutatás módszertani problémáit vizsgálva, — szerény illusztráció gyanánt — néhány, a tárgyra vonatkozó kutatási eredményt közlünk.

Köztudomású, hogy a nyugat-európai államokban a XVI—XVII. században végbement „árforradalom” problémakörének kiterjedt és eredményekben gazdag irodalma van. Bár Wittman említett tanulmányában átfogóan ismerteti a neve-

¹ Wittman Tibor: Az „árforradalom” és a világgiaici kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1556—1618). Bpest. 1957. 41—42. 1.

² S. Hoszowski: L'Europe centrale devant la révolution des prix. XVIe et XVIIe siècles. Annales (Economies, Sociétés, Civilisations). 1961. 444. 1.

³ A. F. Pribram, (R. Geyer — F. Koran): Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich. Wien. 1938.

sebb nyugati ártörténészek eredményeit, indokoltnak érezzük, hogy néhány mű elemzésével magunk is részletesebben foglalkozzunk. A hazai ártörténeti kutatás módszereinek és lehetőségeinek felmérésében ugyanis a francia ártörténészek módszereinek megbízhatósága körüli vita, vagy az osztrák ártörténeti kutatás eredményei ugyanúgy fontosak számunkra, mint a kelet-európai államokban folyó kutató-munka ismerete.

A XVI. századi ártörténet alapvetően a mezőgazdasági eredetű árak árhullámzásának története. Ne tévesszük szem elől, hogy a nálunk jóval fejlettebb Franciaországban is a XVIII. század végéig a népesség 80⁰/₀-a az élelmiszerek termelésével foglalkozott.⁴ Éppen ezért az agrártermékek árszínvonalának mozgása még a mainál is sokkal közvetlenebb és erősebb hatást gyakorol a dolgozó tömegek életszínvonalának alakulására. Az ár- és bérvizonyok változása, mozgásuk párhuzamos vagy eltérő iránya minden időben egyik legfontosabb, ha éppen nem egyedüli mutatója volt az életszínvonal alakulásának, a dolgozó tömegek gazdasági helyzetének. Az ár- és bértörténet francia klasszikusai⁵ kezdettől fogva nagy figyelmet szenteltek ennek a problémának, s kutatásuk kapcsán változatos grafikonok, összehasonlító táblázatok és indexszámok segítségével igyekeztek tisztázni a francia nép életszínvonalának történeti fejlődését. Méltán keltett feltűnést tehát J. Fourastié álláspontja, aki „Gépesítés és népjólét” című munkájában olyan éles kritikával illeti a francia ártörténészek munkásságát, ami tulajdonképpen már feldolgozási módszereik és eredményeik teljes tagadását jelenti. Fourastié e művében az életszínvonal ugrásszerű emelkedését és területi (kontinentális) különbségeit vizsgálja a XX. században, illetve a folyamat lassúbb ütemű kibontakozását a XIX. században. A fejlődés történeti vonalát az 1800 előtti franciaországi helyzet elemzésével érzékelteti. Módszerében egybekapcsolja a jövedelmek és bérek névleges értékének, illetve vásárlóerejének vizsgálatát a fejenkénti élelmiszerfogyasztás elemzésével. Eredményei érdekesek és meggyőzőek, de csak a XX. századot illetően, mert jóllehet pontatlanságra és rossz feldolgozási módszerekre hivatkozva kereken elveti a XIX. század előtti francia gazdaságtörténet és történeti statisztika eredményeit, ugyanarra a korszakra vonatkozóan ő maga is csupán kétesértékű általánosítások és hipotézisek révén jut el megállapításaihoz. Így művének az 1800 előtti időszakra vonatkozó részében inkább a szerző kritikai megjegyzései, semmint eredményei tarthatnak igényt érdeklődésünkre.

Fourastié elhibázottnak tartja az ár- és bértörténeti kutatásban eddig követett módszereket. Így pl. teljesen helytelen szerinte a gazdaságtörténészek „általános árindex” módszere, mely szerint az árszínvonalat a nemesfémek mozgása, a hitel vagy a papírpénz-kibocsátás alakulása határozza meg.⁶ Hanis minden egységes ármozgást tükröző indexszám — hangsúlyozza —, mert az áralakulásban a technikai fejlődés hatása a döntő. Tekintve, hogy a társadalmilag szükséges

⁴ J. Fourastié : *Machinisme et bien-être*. Paris. 1951. 9. 1.

⁵ d'Avenel: *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général depuis l'an 1200 jusqu'en 1800*. Paris. 1894–1926. 7 köt. — Hauser: *Histoire économique de l'ancienne France*. — Hanauer: *Études économiques sur l'Alsace ancienne et moderne*. 1878. 2 köt. — Simiand: *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie*. 1932. — Labrousse: *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Revolution*. 1943.

⁶ „des économistes... sont dominés par cette notion, qu'il existe un niveau général des prix, de l'évolution duquel ils cherchent d'ailleurs vainement les causes dans le mouvement des métaux précieux, le crédit et les émissions de papier monnaie, et dans maint autre phénomène...”
Fourastié: *Machinisme*... 121. 1.

munka mennyisége eltérő ütemben csökken a különböző áruknál, az árak mozgására gyakorolt hatása is differenciált. A gépesítés hatásfokának különbözősége miatt pl. a gabona-termesztésben jóval nagyobb az áremelkedés 1500—1950 között, mint pl. az üveggyártásban.⁷ E megállapítással teljes mértékben egyetérthetünk; kétségtelen ugyanis, hogy az áralakulás döntő tényezőjének csak a társadalmi termelő munka technikai fejlődését tekinthetjük. Ennek hatása azonban — figyelmen kívül hagyva a XIX. századra eső periódust — csak igen lassan érvényesül és csupán hosszabb korszakok, esetleg évszázadok metszeteiben mutatható ki. Ugyanakkor számolnunk kell egy sor olyan gazdasági és politikai tényező hatásával, amelyek hosszabb-rövidebb időre jelentősen befolyásolják a termelés és fogyasztás helyzetét, ami a különböző áruk ármozgásában is jelentkezik. Ez az árhullámozgás azonban — bár a XVI. századot már a világpiacon kapcsolatok kezdeti korszakának tekinthetjük — még a nyugat-európai országokban is a többé-kevésbé zárt helyi piacok rendszerében zajlik le. Csupán egy-egy helyi piac forrásanyagának ismeretében tudjuk adatszerűen megragadni az árak mozgását és megnyugtató módon tisztázni az árformáló tényezők okait és hatását. Nyilvánvaló, hogy a zárt helyi piacok rendszere Kelet-Európában fokozott súllyal érvényesül a XVI—XVII. században. Lengyelországban pl., ahol az ártörténeti kutatás több évtizedes múltra és kiváló eredményekre tekinthet vissza,

⁷ A különféle árucikkek erősen eltérő ármozgását jól szemlélteti Simiand árindeks táblázata, mely Hanauer kutatási eredményeire épül (*Fourastié : Machinisme . . .* 122. 1.).

Az áralakulás indexe 1500—1875 között
(A bázis-szám 1450—1500-ig: 100!)

	1500— 1525	Átlag 1500— 1600	1600 körül	Átlag 1600— 1700	1700 körül	Átlag 1700— 1800	1800 körül	1800— 1850	1850— 1875
Mezőgazdasági termékek (gabona stb.)	95	200	310	370	280	270	410	500	640
Hús	110	160	200	250	250	270	380	500	620
Fa	90	185	220	240	190	325	590	750	910
Fémek	100	165	210	225	210	215	250	300	270
Építőanyagok	85	110	140	240	210	250	430	475	490
Fűszerek	175	160	175	250	165	100	120	120	85
Textil-nyersanyag	—	—	—	—	—	275	430	460	520
Textiláru (gyári)	75	100	125	175	160	150	165	180	200

Az áruemelkedés indexe rendkívül egyenetlen! A fa kilencszeres és a gabonaneműek hat-szoros emelkedésével szemben a fémek ára csak 2,7-szeresre, míg a textilgyártmányoké csupán kétszeresre nőtt. A technikai fejlődés ugyanis sokkal intenzívebben érvényesült a fémágyarásban és a kohásban, valamint a textilgépek gyártásában, mint a mezőgazdaság vagy a fakitermelés fejlesztésében (gépesítésében). Másrészt viszont a XIX. századi népességszaporodás és a gazdasági fejlődés rohamosan növelte a mezőgazdasági termékek és a fa piaci keresletét. Sem gyakorlatilag, sem elméletileg nincs egységes árindeks — szögezi le Fourastié, a fenti táblázat eredményeire hivatkozva. Ugyanakkor számításba kell vennünk, hogy a táblázat árindeksének növekedésével párhuzamosan a napszámber reálértéke a XV. századtól a XIX. század végéig kb. a tízszeresére emelkedik: az 1500 körüli 100-as indexszám 1875 körül 1000-nek felel meg! A napszámber élők életszínvonalának tényleges növekedését éppen ezért csak a táblázat árindeksének és a napszámber reálértékének egybevetésével határozhatjuk meg. Eszerint az életszínvonal reális emelkedése a következőképpen alakul: a hús és a mezőgazdasági termékek alapján másfélszeres, az építőanyagok alapján kétszeres, a fémáruk alapján négyszeres, a textilgyártmányok alapján ötszörös és a fűszerek alapján tizenkétszeres az emelkedés!

öt városi központú, helyi piac adatanyagát tették vizsgálat tárgyává, sőt az utóbbi időben további három helyi piacot kapcsoltak be a szervezett kutatásba.⁸

Az általános árindexen kívül Fourastié az ún. időszakai átlagárak alkalmazását is hevesen bírálja. Avenel pl. 25 éves ár-átlagokat számít, ami mintegy spanyolfal mögé rejti a szóbanforgó időszak igazi gazdaságtörténetét, elrejtja az éhínségektől, a gazdasági vagy háborús katasztrófáktól kiváltott árhullámzást. Fourastiének igaza van abban, hogy az ilyen, negyedszázadra vonatkozó átlagárak egy nemlétező gazdasági egyensúly hamis képét nyújtják. Gondoljuk el, hogy a mi esetünkben pl. egy, a XVII. század első három évtizedét felölelő átlagos árindex nyomtalanul eltüntetné a Boeckay- és Bethlen-féle hadjáratok, majd az 1630 táján kibontakozott hajdú- és parasztmozgalmak hatását tükröző tényleges árhullámzást. Az általános árindex és a több évtizedet átfogó átlagárak módszerének kétes-értékű és joggal kritizálható voltát támasztja alá az is, hogy éppen azok a francia ártörténeti művek a leghasznosabbak, amelyek egy szűkebb piacra (tartomány) vonatkoznak, és az általános árindex módszere kevésbé érvényesül bennük.

A francia ártörténeti kutatás módszertani vitáinak rövid áttekintése után foglalkozunk most valamivel behatóbban az osztrák kutatás eredményeivel. Magától értetődő ugyanis, hogy a hazánkkal évszázadokon át szoros gazdasági és politikai kölcsönhatásban álló osztrák tartományok ár- és bérviszonyainak alakulása nemcsak módszertani szempontból, hanem a közvetlen gazdasági hatás elemzése szempontjából is igen fontos számunkra. Az osztrák ártörténet-kutatás már említett reprezentatív alkotása Pribram, Geyer és Koran közös műve,⁹ mely a Nemzetközi Ártörténeti Bizottság megbízásából, a Rockefeller-Alapítvány támogatásával készült. Ez a hatalmas kötet több tucat kutató közel egy évtizeden át tartó, egybehangolt munkájának eredménye. Szükségesnek tartjuk e körülmények hangsúlyozását, mert hazai vonatkozásban is csak hasonlóan jól szervezett, kollektív munka és megfelelő anyagi támogatás biztosíthatja az ár- és bértörténeti kutatás eredményességét.

Az osztrák kutatók a feldolgozásra kerülő forrásanyag kiválasztásánál a következő szempontok szerint jártak el. Ártörténeti feldolgozásra alkalmatlan források csoportnak minősítették az urbáriumokat, a végrendeleteket, valamint a termésetbeni adók pénzbeli megváltását rögzítő állami és földesúri iratokat, mert ezekben az ún. becsült, hagyományos árakról („historisch erstarrte Preissätze”) volt szó, nem pedig a piaci viszonyokat kifejező, tényleges árakról. A különféle testületek árszabályozásait (limitationes) csak abban az esetben vették figyelembe, ha azok valóban kizárólagosan befolyásolták egy szűkebb piac árukeréjét. Alapvető fontosságúnak azokat a számadáskönyveket tekintették, amelyek saját földbirtokkal rendelkező testületek gazdálkodásáról (vásárlásairól) maradtak ránk; így pl. a bécsi Bürgerspital, a klosterneuburgi apátság anyaga stb. További döntő szempont volt számukra az anyag évenkénti folyamatossága.¹⁰

⁸ *Hoszowski* : L'Europe centrale . . . 444. l.

⁹ Ld. a 3. számú lábjegyzetet!

¹⁰ *Pribram* : Materialien . . . XI—XII. l. — A források feldolgozásánál különböző színű, előnyomott kartonokat használtak; zöld színre vezették rá az élelmiszerek és a mezőgazdasági cikkek árait, sárga színűre az egyéb (ipari) áruk árait és piros színűre a béreket. Minden adat külön kartonra került és minden, erre az adatra vonatkozó számítás is ezen a kártyán történt. A kartonlapokat csak a további, statisztikai feldolgozásra szállították Bécsbe.

Az adatokat négy különböző formában közlik. Maga a mű ugyanis rendkívüli alaposággal feldolgozott és sokrétűen csoportosított adatközlés, de nem értékelő feldolgozás. Erre — a szerzők szándéka szerint — külön kötetben, csak később kerül majd sor. Az adatközlés a következő táblázati típusok szerint tagozódik: 1. árak és bérek korabeli pénzértékben, 2. ezüst értékben,¹¹ 3. a korabeli pénzértékek mutatószám szerint, 4. az ezüst-értékek mutatószám szerint. A mű alapanyagát az évenkénti ár- és bérsorozatok adják. Minden évben ún. mérlegelt (súlyozott) középarányos árszintet állapítottak meg. (Súlyozásnál fokozottan vették figyelembe a nagytömegű áruforgalom árait!) Béreknél, ha nem évi fizetésről volt szó, a téli, illetve a nyári idény közötti különbséget is számításba vették a bér összegének meghatározásánál. A táblázatokon az eredeti mértékegységet és pénznemet tüntették fel, átszámításokat csak feltétlenül szükséges esetekben eszközöltek.

Pribramék az árak és bérek alakulását 10 évi átlagok szerint is közlik, azaz az ár-átlagok módszerét ők is alkalmazzák, de jelentékenyen kisebb időszakra, mint a francia d'Avenel 25 évi átlagá. A táblázatokon szereplő mutatószám-rendszer bázisa az 1721—1745 közötti évek átlaga. Ennek a gazdasági, politikai és pénzügyi tekintetben viszonylag kiegyensúlyozott korszaknak átlaga adja a 100-as indexszámot, melyhez a korábbi és későbbi árhullámzás mutatószámai igazodnak. Nem minden forrás csoportnál tette azonban az anyag lehetővé ennek a XVIII. század első felére vonatkozó bázisnak a kialakítását. Így pl. a leggazdagabb forrás csoportnál, a bécsi Bürgerspital anyagánál a bázis-korszakot az 1580—1609-i évek adatai alapján határozták meg. A mutatószám-rendszer lehetővé teszi a közvetlenül összemérhetetlen árak vagy ezüst értékek arányos egybevetését és megkönnyíti az indexszámok összehasonlításával a fejlődés irányának tisztázását.¹² A statisztikai eredményeket adó grafikonokat egységesen a logaritmus számsor alapján készítették el. Így a különböző árak és bérek színvonalának alakulása a grafikon-görbék egyszerű összehasonlításával (az oleáta-nyomatok ráhelyezésével) is mérhető! Minden grafikont az ezüstben kifejezett értékek indexszámai alapján szerkesztettek meg.

Bár számunkra is nyilvánvaló, hogy egyetlen árucikk árhullámzásának bemutatásával aligha sikerül az osztrák történészek munkamódszerét a maga teljes egészében ábrázolnunk, mégis hasznosnak tartjuk éppen a *magyar export-ökö* árának alakulására vonatkozó adatok közlését.

A táblázat oszlopait a Pribram-féle kötet különböző fejezeteiből válogattuk össze. Az első oszlop adatait azonban, az ún. évenkénti árak alapján, magunk számítottuk ki, hogy érzékeltessük az egyszerű középarányos átlag-számítás és az osztrákoktól használt súlyozott átlag-számítás közötti különbséget. Általában véve a súlyozott átlagszámítás magasabb árakat ad. A táblázat számsorai jól mutatják az adatközlés sokoldalúságát és kölcsönösségét. Ez a módszer, melynek

¹¹ A táblázatokon szereplő *ezüst egyenérték* kiszámításánál az illető év tényleges tallér — krajcár kurzusából indultak ki. Így pl. 1575-ben 1 tallér (25,78 g) 75 krajcárt ért, jöllehet a hivatalos kurzus 70 krajcár volt! Ebben az esetben az ár „ezüst értékét” úgy számították ki, hogy a tallér ezüst súlyát (25,78 g) elosztották 75-tel. Így megkapták, hogy a jelzett évben, 75 krajcáros kurzus mellett, 1 krajcárnak 0,343 g ezüst súly felelt meg. Ugyanakkor 1 krajcár „hivatalos” ezüst súlya — a 70 krajcáros kurzus alapján — 0,37 g kellett volna, hogy legyen! Pribram és társai ezzel a módszerrel minden árat meghatároztak korabeli ezüstsúly értékben.

¹² „Messzahlen haben die Aufgabe, in den meisten Fällen nicht unmittelbar vergleichbare Reihen der absoluten Preise und Metalläquivalente auf eine gemeinsame Basis, eine gleiche Bildgröße zu bringen . . . und ihre Entwicklungstendenzen unmittelbar miteinander verglichen werden können.” Pribram : Materialien . . . XXII. I.

A bécsi ökor-ár 1550—1658-ig¹³
(darabonként, krajcárban)

	10 évi középarányos átlagár		Ezüstérték grammban	Ezüst- arany index
	egyszerű	súlyozott		
1550—1559	573	577	213	11,2
1563—1569	654	672	255	11,5
1570—1578	799	802	282	10,7
1582—1589	759	758	261	10,7
1590—1599	947	1043	345	10,9
1600—1609	2025	2043	637	11,3
1610—1619	1669	1661	499	12,3
1620—1628	2849 ¹⁴	1297	363	13,4
1630—1639	1150	1161	323	14,0
1640—1649	1311	1337	369	14,4
1650—1658	1504	1486	406	14,3

keretében a krajcár-árat és annak ezüst egyenértékét párhuzamba állíthatjuk az érvényes arany-ezüst indexszámmal, kiküszöbölve az inflációval vagy a nemesfém értékingadozásával kapcsolatos tévedéseket. Az osztrák történészek nagy érdeme ennek a költsönös ellenőrzést biztosító rendszernek kiépítése, melynek segítségével megbízható ár-sorozatokot adhattak a kutatók kezébe.

A bécsi piacon az ökor forgalma azonos a magyar ökorrel; gyakorlatilag nincs belföldi felhozatal. 1550 és 1609 között a magyar ökor átlagos ára ezüst értékben a háromszorosára nőtt: 213 grammról 637 grammra! Tegyük hozzá, hogy ez a rohamos áremelkedés arra az időszakra esik, amikor Ausztriában az ezüst értéke szilárd, sőt 1570—1600 között még növekszik is az aranyhoz viszonyítva. 1610—1650-ig már nincs további áremelkedés, az árszint az 1550 körüli ár mintegy két — két és félszerese marad, igaz viszont, hogy ebben az időszakban már olesóbbodik az ezüst, azaz aranyban számítva az árszint valamivel alacsonyabb lenne.¹⁵ A táblázat adatait elemezve, elmondhatjuk, hogy ismerjük a legfontosabb magyar kiviteli cikket: a marha exportpiaci árát Bécsben. Pontosan tájékozódhatunk az eladási ár rohamos növekedéséről, sőt ha szükséges, az egyes évek árhullámszáma is rendelkezésünkre áll, — csak éppen azt nem tudjuk, hogy nálunk milyen áron kelt el az a marha, amellyel, mint magyar ökorrel, a bécsi piacon találkozunk.

Wittman Tibor már említett tanulmányában jól megvilágítja a nyugat-európai árforradalmat, mely a XVI. században kibontakozó tőkés termelés megindulásának egyik szükségszerű jelensége.¹⁶ A felfedezések, a gyarmatosítás

¹³ *Pribram* : Materialien . . . különböző táblázatai nyomán. Az első oszlop adatait az évenkénti árak (287—288. l.) összegezésével magunk számítottuk ki; a második oszlop adatait az 580. l., a harmadik oszlop adatait az 581. l. és a negyedik oszlop adatait a 84. l. alapján.

¹⁴ Az egyszerű, illetve a súlyozott átlag-ár közötti nagy különbség onnan adódik, hogy az osztrák történészek az 1619—1622. évi infláció árait semmiféle átlagszámításnál nem veszik figyelembe, míg mi a szóbanforgó három év árait is számba vettük az átlag-ár megállapításánál.

¹⁵ A krajcárban számított árak értékviszonyára a pénztörténet során még visszatérünk.

¹⁶ Wittman ezzel kapcsolatban idézi Marx ismert tételét: „A tőkés termelés egyidejűleg fejlődik ki feltételeinek kifejlődésével s e feltételek egyike az, hogy elegendő nemesfém álljon rendelkezésére. Ezért a nemesfémbehozatalnak a XVI. századtól kezdődő megnövekedése lényeges mozzanata a tőkés termelés fejlődéstörténetének.” *Marx* : A tőke, II. 1953. 349. l.

és az amerikai nemesfém-import felduzzasztják a kereskedelmi forgalmat és új világpiacon alakítanak ki az atlanti óceáni országokban. E fejlődésnek egyaránt része az árforradalom és a kereskedelmi háborúk megindulása. A századforduló táján azután, Hollandiában és Angliában, a manufaktúrák fejlődése eléri azt a fokot, hogy a kereskedelmi és hitel-tőke egy részét már felszívja az ipari fejlődés tőkeszükséglete. Az árforradalom azonban nemcsak a tőkés termelés irányába tartó országok gazdasági életére nyomta rá bélyegét. Az amerikai nemesfém-import és az új termelési eljárások (amalgámozás) következtében Európa-szerte csökkent az ezüst ára.¹⁷ A pénz, mint értékmérő értékcsökkenése az áruk árának felhajtásával egyenlítődtött ki. Ez a törvényszerűség csak akkor nem érvényesült volna, ha az ezüst-importtal egybe esett volna a termelés ugrásszerű növekedése is. Az árforradalom hatását sok helyütt a háborus pusztítások is fokozták. Az áremelkedés sokkal erősebb volt a mezőgazdasági áruk, mint az iparcikkek terén, és messze túlhaladta a bérek egyidejű emelkedését. Franciaországban pl. 1560—1580-ig az élelmiszerárak megnégyszereződtek, viszont a munkabérek mindössze 50⁰/₀-kal emelkedtek.¹⁸ A bérek általában csak a XVII században emelkedtek, az ár-bér olló azonban ekkor sem tűnt el teljesen. Hamilton amerikai ártörténész még a bérszínvonal viszonylagos emelkedését is a gazdasági fejlődés (a kapitalista befektetések) súlyos gátjának tartja.¹⁹ Nyugaton az árforradalom a régi termelési mód bomlasztásával határozottan elősegítette a kapitalizmus kifejlődését, míg Kelet-Európában, a balti gabonaexport fellendítésén kívül, általában károsan befolyásolta a gazdasági-társadalmi fejlődést.

Lássuk most, miként alakul — e többé-kevésbé ismert fejlődési sémán belül — az árforradalom az egyes kelet-európai országokban. Ézzel kapcsolatban Hoszowski emlékeztet arra, hogy bár a transit kereskedelem főtengelye a XVI. században az Atlanti-óceán partvidékére helyeződött át, a hagyományos kelet-európai kereskedelmi útvonalak nem néptelenedtek el teljesen. Különösen élénk maradt Szilézia átmenő áruforgalma.²⁰ Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy egy évszázad alatt az árforradalommal együtt a termelőerők fejlődése is érezhető hatását (népszerűség-szaporródás, a nyersanyagok keresletének növekedése, egyes iparágak technikai fejlődése stb.).

Azokban a kelet-európai országokban, amelyeknek ártörténeti fejlődését némileg már tisztázta az ártörténeti kutatás, az áremelkedés görbájének bizonyos fokú párhuzamosságáról beszélhetünk. Szlovén, osztrák és cseh területen az áremelkedés 1550 és 1600 között feltűnően gyors, míg 1600 és 1650 között igen mérsékelt. Lengyelországban az áremelkedés már az 1520—1530-as évek óta tart és a gabonaexport árnövelő hatásával függ össze. Az árak növekedésének intenzitása, valamint árufajták szerinti megoszlása tekintetében már jóval kevesebb azonosságot tudunk kimutatni. Lengyelországban és Szlovéniában pl. a XVI. század második felében a gabonaárak emelkednek ugrásszerűen, míg osztrák és talán cseh viszonylatban is az ökör ára nő a leggyorsabban. Második helyen általában az építőanyagok árdrágulása áll; főleg a fa, a vas, a

¹⁷ Az ezüst drágulása osztrák és német-birodalmi viszonylatban különleges jelenség, melylyel a pénztörténet során foglalkozunk.

¹⁸ *François Barret* : Histoire de travail. Paris. 1948. 39. l. „De 1560 à 1580, les prix des denrées alimentaires quadruplent et la rémunération des travailleurs n'augmente que de 50%.”

¹⁹ *Earl J. Hamilton* : The history of prices before 1750. XIe Congrès International des Sciences Historiques 1961. Rapports I. 159—162. l.

²⁰ *Hoszowski* : L'Europe centrale . . . 441—442. l.

mész, a téglá stb. Az iparcikkek áremelkedése mérsékeltebb, mert az amerikai nemesfém-beáramlás árfelhajtó hatását némileg ellensúlyozza a technikai haladás eredményeképpen elért önköltségesökkenés. Ellentétesen alakul viszont a munkabérek mozgása a két legjobban ismert területen, Lengyelországban és Ausztriában. Az osztrák tartományokban a munkabér emelkedése a XVI. század második felében 4—20⁰/₀-os, míg a XVII. század első felében a növekedés átlaga már 22—70⁰/₀-ra ugrik. Lengyelországban pontosan fordított fejlődést találunk: a lengyel munkabérek 1550 és 1600 között 70—150⁰/₀-kal nőnek, míg a XVII. század első felében csupán 1—4⁰/₀-kal emelkednek.²¹

Feltehetően több mint véletlen az a sajátos különbség-sorozat, amelyik az osztrák és a lengyel ártörténet fejlődésében mutatkozik. Lengyelországban, a balti gabonaexport és a második jobbágyság rendszerének központjában, az áremelkedés súlypontja a gabonaárakra esik, 1600 után gátat vetnek a munkabérek emelkedésének és az ipari fejlődés teljesen visszaesik. Az osztrák tartományokban, ahol a XVI. században pénzjáradékot fizető, szabad parasztság alakul ki, az áremelkedésben a marhahús vezet, a munkabérek gyorsabban nőnek a XVII. században, mint a XVI. ban és 1600 után észrevehetően tért hódít az ipari fejlődés. Tegyük még hozzá, hogy a nagyobb kereskedelmi forgalom révén Lengyelországra közvetlenül hat az amerikai ezüst-beáramlás és nem pusztítja el területét a harmincéves háború. Az osztrák tartományok viszont, amelyekre csak mérsékelt hat az amerikai ezüstimport, alaposan megsínylik a harmincéves háború pusztítását. Ez a furesa, de eléggé következetesen érvényesülő ellentét-párhuzam olyan elméletek felállítására esábit, amelyeket csak további, kiterjedt kutatással lehetne igazolni. Ehelyett csupán arra kívánunk utalni, hogy az amerikai ezüstimport hatása nálunk is csak közvetett módon jelentkezik, számottevő gabonaexportunk nincs, ezzel szemben jó arany-valutánk és európai jelentőségű marhakivitelünk van, társadalmi fejlődésünk viszont az örökös jobbágyság irányába fordul. E kérdésekben sokkal tisztábban láthatnánk, ha ártörténeti fejlődésünket illetően akáresak hipotézisekkel is rendelkezünk.

Noha az árforradalom hatását csak néhány kelet-európai országban ismerjük behatóbban, hazánk kétségtelenül a leginkább elhanyagolt területekhez sorolható.²² Az árforradalom magyarországi hatásának kérdését, jelenlegi ismereteink mellett, csak mint a megoldásra váró feladatok egyikét lehet felvetnünk. Ma még csupán azoknak a gazdasági és politikai feltételeknek és körülményeknek a súlyát és jelentőségét mérlegelhetjük, amelyek alapvető befolyást gyakorolhattak az ártermelésre, a piaci viszonyokra és az árak alakulására.

Ezzel kapcsolatban elsősorban arra utalunk, hogy Magyarország XVI—XVII. századi fejlődésében hiányzik a gabonaexport szerepe, mégis jelentős áremelkedést kell feltételeznünk. Ez az áremelkedés a parasztság túlnyomó többségét sújtja, s így elképzelhető, hogy hatása, ha nem is közvetlen formában, szerepet játszik az örökös jobbágyság gazdasági-társadalmi feltételeinek megteremtésében.²³ Közismert tétel, hogy a belső piac növekedése ösztönzi a mezőgazdasági ártermelés fejlődését. A XVI. század második felében azonban már nemesak a városok ellátásáról van szó, a paraszti népesség jelentős rétegei maguk is mint fogyasztók jelentkeznek. Gondoljunk a szőlő monokultúrák vidékek lakosságára, a kizárólag állattenyésztéssel foglalkozó jobbágyokra

²¹ *Hoszowski* : L'Europe centrale . . . 446—449. l.

²² *Wittman* : Az „árforradalom” . . . 58—60. l.

²³ Uo. 40. l.

(„juhos gazdák”) vagy a földnélküliek csoportjára. Öt tiszavidéki megyében a jobbágyság többé-kevésbé a belső piacra utalt része, 1549-től 1598-ig 17,6%-ról 26,8%-ra nőtt.²⁴ A mezőgazdasági árutermelés zöme a XVII. század elejéig a gazdapparasztság kezében van, sőt a legfontosabb export-cikkek, a szarvasmarha és a bor terén vezetőszerüket továbbra is megőrzik. A földesurak, hogy a kereskedelem hasznát magukhoz ragadhassák, igyekeznek a parasztoktól termelt árucikkeit kisajátítani (dézsmá, kilenced, occupatio stb) és a belső, helyi piacot monopolizálni (kocsmáltatás, eladási tilalmak stb.). Saját árutermelésük csak gabonában jelentős. Döntő győzelmet csupán az örökös jobbágyság rendszerének megszilárdításával aratnak a XVII. század derekán. Csak ekkorra sikerül visszaszorítaniuk, illetve nagyrészt kisajátítaniuk a paraszti árutermelést. Mindez rendkívül fontos, ha azt vizsgáljuk, ki milyen hasznot húzhatott a mezőgazdasági árutermelés fejlődéséből és az áremelkedésből. (A háborús konjunktúra, az állami szállítások hasznát természetesen csak a földesúri osztály élvezte.)

Az árforradalom legfurcsábbán érvényesülő formája nálunk — a külföldi infláció importálása, a rossz ezüst-péNZ tömeges beáramlása révén.²⁵ Lengyelországban a XVI. század második felére a gabonaexport fellendülése és a második jobbágyság rendszerének győzelme gazdasági visszaesést és inflációt okozott. A természetbeni munkabér-fizetés és a vidéki piacok cserekereskedelme miatt a forgalomban levő (egyébként rossz minőségű) péNZ mennyisége messze túlhaladta az áruforgalom lebonyolításához szükséges péNZ volumenét.²⁶ A rossz lengyel péNZ (a garas) tömeges beáramlását Magyarországra, az élénk kereskedelmi forgalom mellett, a magyar ezüst-péNZ (a dénár) viszonylagos hiánya is elősegítette. A csökkent értékű lengyel garas előzönlötte a piacokat, bizonytalaná tette az áralakulást és a bajon az ismételt tilalmak sem sokat segítettek. Már csak azért sem, mert a magyar dukát- és tallér-készlet, az ország jó, nemzetközi becsű valutája ugyanakkor kiáramlott hazánkból. Ebben pedig nemcsak a nyugati iparcikk-import fedezése játszott szerepet, hanem a spekuláció is. Az évi „pénztítés” jó része nem kerül közvetlenül a forgalomba. Feudális és kormányzati előjogait felhasználva ugyanis mindenki nagyobb mennyiségű frissen vert tallért igyekszik szerezni, hogy azt osztrák, lengyel vagy német-birodalmi területen felár-haszonnal eladhassa. Ezt a spekulációt főleg politikai és katonai vezető személyiségek űzték. A rossz lengyel péNZ-től okozott zavarokat ez a körülmény mindenesetre csak fokozta.

A szervezett és rendszeres ártörténeti kutatómunka egyik legfontosabb feltetele a XVI—XVII. századi magyar pénztörténet elkészítése. Ennek hiányában röviden vázoljuk a XVI—XVII. századi osztrák pénztörténetet. Korántsem hisszük azt, hogy ezzel pótolhatjuk a hiányzó magyar pénztörténetet, viszont hasznosnak tartjuk egyrészt a közvetlen magyar vonatkozások ismertetését, másrészt a feldolgozás módszerének és irányelveinek bemutatását.

Az osztrák tartományok területének pénztörténetét 1500-ig egyrészt a bőséges ezüsttermelés (Tirol), másrészt a politikai széttagoltság jellemezte; az osztrák, illetve tiroli pénzrendszert pl. csak 1510-ben egyesítették. A magyar dukátnak a XIV. század első felétől kezdve igen fontos értékmérő szerepe van a különböző s eléggé bizonytalan értékű osztrák ezüstpénzek között. A XV.

²⁴ N. Kiss István : 16. századi dézsmajegyzekek. Bpest. 1960. 1064. l.

²⁵ A még kellően nem tisztázott jelenség fontosságát Wittman is hangsúlyozza: i. m. 42. l.

²⁶ Hosszowski : L'Europe centrale . . . 449. l.

században a rajnai pénzrendszerhez²⁷ való fokozatos alkalmazkodással igyekeznek megszilárdítani az osztrák ezüst- valutát. Ennek alapja — a XV. században — a Pfund-Pfennig = 8 Schilling = 240 Pfennig! A Schilling azonban (30 Pfennig) csak számítási egység, nem kivet pénz. Tirolban 1484-től a rajnai aranyforint értékének megfelelő ezüst érmet vernek, mely 60 krajcárral (240 Pfennig) egyenlő és a XVI. századi tallér ősénekekin tekinthető. A már említett Pfennig értéke a XVI. század kezdetéig fokozatosan csökken, bár a hatóságok ismételt megkísérlik annak feltartóztatását. Az aranypénz — a magyar dukát! — és az ezüst Pfennig közötti arány állandóan romlik, az utóbbi kárára. Hasonló a helyzet a Német Római Birodalom többi országában is. Ez a pénz-elértéktelenedés elsősorban a hitelt sújtotta (a csökkent értékű Pfennigben való törlesztés, illetve visszafizetés!), a kereskedelem képviselői kevésbé panaszkodtak miatta.²⁸

A XVI—XVIII. századi osztrák pénztörténetben a tallér megjelenése a fordulópont. Az 1524. évi rendelet szerint 25,78 g színezüst súlyban vert osztrák tallérok — a birodalmi pénzügyi egyezmények (1551, 1559) bevezetésének megghiúsult kísérleteit és a harmincéves háború inflációját (1619—1622) leszámítva — kisebb finomság-csökkenéssel 1753-ig megmaradnak, amikor is az ún. Conventionsmünze bevezetésével (1 tallér = 23,42 g) stabilizálják az osztrák valutát. Az osztrák tallér nemesfém-finomsága, tekintet nélkül az említett birodalmi pénzügyi egyezménnyel kapcsolatos kísérletezésre, megközelítően azonos szinten maradt.

A tallér és krajcár-eretek alakulása²⁹

Korszak	Az egységenkénti ezüstsúly	
	tallér g	krajcár g
1524-től.....	25,78	0,43
1569-től.....	25,78	0,37
1623-től.....	25,66	0,28
1659-től.....	25,21	0,24

Mint ez a táblázat mutatja, a tallérok ezüstsúlya eléggé állandó, míg a krajcároké folyamatosan csökken. A tallér-kurzus, azaz az egy tallérért fizetett krajcárok száma állandóan emelkedik; a tallér ára a krajcár ezüstértékének esésével párhuzamosan nő: 1524-ben 60 krajcárt, 1623-ban 90 krajcárt ér egy tallér. A tényleges tallér-kurzus általában mindig meghaladta a hivatalos árfolyamot. Így pl. az 1623-ban 90 krajcáros névértékű tallért két évvel később már 92 krajcárral azonos értékűnek tekintik. Ehhez jön még a tallérok spekulációs felvásárlásánál fizetett „felár”. Mi volt az oka ennek a felár-rendszernek?

²⁷ A négy rajnai választófejedelem a XIV. század második felében közös pénzrendszert teremtett a nyugat-német tartományok kereskedelmi forgalmának elősegítésére. Ennek legfontosabb egysége a rajnai aranyforint, mely — azonos éremsúly mellett! — 1368 táján még a magyar dukáttal egyenrangú (3,52 g, arany), de 1399-ben már csak 3,21 g, míg 1490-ben csupán 2,52 g az aranyértéke. Az érme finomsága 23 karátról 18,5 karátra csökkent. *Pribram* : *Materialien* . . . 17. l.

²⁸ Uo. 25. l.

²⁹ *Pribram* : *Materialien* . . . adatai nyomán, 29. l.

A Német Római Birodalom államaiban, és így az osztrák tartományokban is, a XVI. század folyamán az ezüst ára emelkedik, jóllehet ugyanakkor Nyugat-Európában az amerikai ezüstimport és a hazai ezüsttermelés önköltségsökkenése miatt az ezüst ára csökken, s a fejlődés az ezüst olcsóbbodásával inflációhoz és áremelkedéshez vezet. Német területen az ezüst-drágulás fő oka a pénzveréssel kapcsolatban üzött spekuláció. Az ezüst váltópénzt, a magasabb verési költség miatt, már a XVI. századtól kezdve, többnyire a hivatalosnál csekélyebb nemesfém-tartalommal hozták forgalomba. Ez a „rosszabb arány” azonban a saját ezüstbányászattal nem rendelkező fejedelmeknél rövidesen teljesen felhígított ezüstpénz tömeges kibocsátására vezetett. Ezek a fejedelmek ugyanis részben, hogy a pénzveréshez szükséges ezüstöt megszerezzék, részben, hogy abból illegális hasznot húzzanak, ügynökeik révén rossz aprópénzükkkel felvásároltatták a jó osztrák, cseh és magyar tallérokat. Az így szerzett tallér-készletet beolvastva, még nagyobb tömegű rossz váltópénzt hoztak forgalomba. Ez a „módszer” olyan nagy haszonnal járt, hogy még a tallérfelvásárlásnál szokásos magas felár is kifizetődött. A tallérok összevásárlása és kicsempészése az országból ugyanakkor bizonytalanná tette az osztrák pénzrendszert, hiszen az 1 tallér = 60 krajcár értékarány tüstént képtessé vált, ha tallérban fizettek, mert egy ezüst tallérért 5—10 krajcár felárat is megadtak a forgalomban.³⁰ Ez a minden tilalom ellenére is virágzó, hivatalos pénzrontás hajtotta fel a német államokban az ezüst árát. „Die Steigerung des Silbers sei daher nicht die Ursache, sondern die Folge der schlechten Münze.”³¹

Az osztrák tartományokban az ezüst az aranyhoz viszonyítva drágább a XVI. század második felében (1570—1600), mint a század derekán (1550—1570). Ez a magyar dukáthoz mért arany—ezüst arány 1550—1570-ig 11,29 — 11,63 között ingadozik, de 1570—1600 között 10,54-re esik és csak a 15 éves háború alatt emelkedik újból 10,93-ra (1594-ben), majd 10,98-ra.³² Mint a magyar dukáthoz viszonyított arany-ezüst index mutatja, az osztrák pénzrendszer hatókörén belül, a XVI. század utolsó három évtizedében, annak ellenére is drágul az ezüst, hogy a nyugat-európai országokban az amerikai ezüstimport következtében ekkor már erősen csökken az ezüst ára. E különleges körülmény magyarázatát, mint már láttuk, elsősorban a birodalmi Landesherr-ek pénzverési spekulációjában kell keresnünk. Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy az ezüsttermelés önköltségsökkenése a Habsburg birodalomban (többek között a felvidéki bányákban is³³) nem tartott lépést az európai színvonallal, s így gazdasági okokból (rentabilitás) több bányában csökkent a termelés. A belföldi termelés csökkenése természetesen felhajtotta az osztrák piacon az ezüst árát. Így a pénzverési spekuláció és a nemzetközi árforgalom gyengesége mellett az ezüstbányászat hanyatlása is tényezője az osztrák ezüst drágulásának és a harmincéves háborúig tartó szilárd árfolyamának.³⁴

³⁰ Kérdés, mennyiben tükröződik ez a tallér, ill. krajcár szerinti fizetésben mutatkozó eltérés az ár- és bérszínvonal alakulásában. Feltehetően ennek kiküszöbölését célozza a Příbram-féle kötetben az árak egyöntetűen krajcárban való feltüntetése. Ez ugyanis feleslegessé teszi az árszínvonal értékelésénél a tallér-felárak mérlegelését!

³¹ Lásd Zacharias Geizkofler Reichspfennigmeister 1607. évi emlékiratát. *Příbram : Materialien . . .* 38—39. l.

³² Uo. 75—76. l.

³³ Wittman : Az „árforradalom” . . . 43. és 47. l.

³⁴ „. . . das Silber also teurer wird. Es entspricht das im allgemeinen ja auch dem Gang des Silbermarktpreises, der damals von der amerikanischen Einfuhr noch unbeeinflusst, sich ausschliesslich nach der sinkenden einheimischen Produktion richtete.” *Příbram: Materialien . . .* 47. l.

Az osztrák pénztörténet legfőbb tanulsága számunkra az, hogy megfelelő hazai kutatómunka nélkül nem tudunk eligazodni az eléünk kerülő ár- és bér-adatokban. Jelenlegi ismereteink jobbára csak a kívánalmak felsorolásában merülnek ki. Tudjuk pl., hogy a XVI—XVII. században általában 1 magyar dénár 3 bécsi Pfennig-et, míg 4 magyar dénár 3 bécsi krajcárt ért.³⁵ A krajcár értékváltozásait a Pribram-féle kötet közli, de a magyar dénárok érték-hullámzásának, finomság-csökkenésének problémái tisztázatlanok. A magyar kamarai ún. számítási forintot a XVII. század közepén kiszorítja az osztrák számítási pénz: a 60 krajcáros rajnai (rénes) forint. Milyen hatással van ez a változás az áralakulásra? A dénár, tallér és dukát veretek részletes és megbízható feldolgozása még hiányzik irodalmunkból, holott az árváltozásoknál módszerianlag rendkívül fontos ezüst-egyenérték kiszámításának ez az előfeltétele. E kérdések megoldásában nélkülözhetetlen a magyar numizmatika kutatóinak segítsége. Ezen a területen csak a közös munka, a pénztörténeti kutatás szempontjainak kiszélesítése, a gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozások figyelembevételre biztosíthatja a sikert.³⁶

A kelet-európai országok ártörténetének eredményei, különösen a kapcsolat és a kölcsönhatás szempontjából fontos lengyel és osztrák fejlődés tanulmányozása rendkívül hasznos számunkra a hazai ártörténeti kutatómunka megszervezésénél. Sajnos — a XVI—XVII. századi agrár- és társadalomtörténeti kutatás bizonyos eredményein kívül, amelyek kétségtelenül megkönnyíthetik az ártörténeti kutatás tisztázását — az ár- és bérvizonyok vagy a pénztörténet feltárása terén gyakorlatilag nem sok történt.³⁷ Csupán ez a körülmény készletünket arra, hogy a kutatás módszerének tárgyalásakor — szerény illusztráció gyanánt — néhány töredékes kutatási eredményünkről beszámoljunk.

1571 és 1581 között nyomon követtük néhány mezőgazdasági cikk áralakulását a dél-zempléni szőlővidék több helységében. Ezek az adatok egy szűkebb helyi piac, Hegyalja mezővárosaiból származnak. Valamennyi ránk maradt adatot felhasználtuk, hogy az áralakulás folyamatosságát biztosítsuk. Ezekben a hegyaljai szőlő-monokultúrás mezővárosokban a kenyér és a zab piaci ára feltehetően magasabb, mint a szomszédos, elsősorban gabonatermelő járásokban. Az áradatok a dézsmajegyzékek elszámolási részeiben szerepelnek. Ugyanis a dézsmások a bortized behajtása során bizonyos természetbeni külön adót szedtek be azoktól a bortermelőktől, akik mint idegenek (extranei) nem tartoztak a mezőváros lakosságához. Ez az extraneus külön-adó helységenként váltakozva, kenyérből, zabból, kappanból és tojásból állt. A dézsmabor begyűjtésével és szállításával elfoglalt tizedszedők többnyire a helyszínen eladták az összegyűjtött kenyereket, kappanokat, zabot stb. Éppen ezért a ránk maradt árakat tényleges piaci áraknak tekinthetjük.

³⁵ Kovács Ferenc : Forint és krajcár. „Az érem”, I. évf. 1922. 18—20. l.

³⁶ A vert pénz nemcsak képzőművészeti produktum, hanem értékmérő és az árucserre esz-köze is. E szempont érvényesítése a pénztörténeti kutatásban igen hasznos segítséget nyújtana a gazdaság- és társadalomtörténet művelőinek. Jól példázza e megállapítás igazságát Horváth A. T. : A magyar aranyforint értékváltozása 1490—1700 között című tanulmánya; Numizmatikai Közöny 1959/1960. 33—50. l. Ebben a fontos és hasznos cikkben alig egy oldalnyi bevezetés — az is inkább átszámítási táblázat — előzi meg a kb. 1200 sornyi adatközlést!

³⁷ Wittman Tibor többször idézett 1957. évi tanulmányában inkább csak az európai történetírás eddigi eredményeit foglalja össze és a magyar ártörténeti kutatás nehézségeit vázolja; a fejlődést illető hipotézisei kétségtelenül érdekesek, de hasznosságukat csak a későbbi kutatómunka eredményei alapján lehet majd megítélni.

Kenyér (piaci ár, darabonként, dénárban)³⁸

Helység	1571	1572	1573	1574	1576	1577	1578	1579	1580	1581
Tolcsva	4	3	—	—	—	—	—	—	—	—
S-Újhely	3	3	2	—	—	—	—	—	—	—
Helmecc	2,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tokaj	—	3	—	—	4	—	—	2	—	2
S-Patak	—	2,5	—	—	—	—	—	—	—	—
Zombor	—	6	2	—	—	—	3	—	—	—
Szerencs	—	1,7	—	—	—	—	—	—	—	—
B-Keresztúr	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—
Tarcal	—	—	—	—	—	3	4	3	3	—
Átlagban.....	3,2	3,2	2	3	4	3	3,6	2,6	3	2

Úgy látszik, hogy a kenyér ára ebben az aránylag békés évtizedben nem sokat változik. A többnyire 3 dénár körüli ár mellett akad ugyan néhány kiugró adat (pl. Zomborban az 1572. évben), de az átlag-ár nem mutat különösebb ingadozást. Csak 1578-ban emelkedik a kenyér-ár, ami 1581-re már ismét a kiindulási szint alá süllyed.

Zab (vagy árpa, piaci ár, kassai köblönként, dénárban)*

Helység	1571	1572	1573	1574	1576	1577	1578	1579	1580	1581
Helmecc	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tolcsva	—	33	—	—	—	—	—	—	—	—
S-Újhely	—	25	33	—	—	—	—	—	—	—
Tokaj	—	25*	—	—	33*	—	—	33*	—	16*
Zombor	—	32	33	—	—	—	40	—	—	—
Szerencs	—	40,6*	—	—	—	—	—	—	—	—
B-Keresztúr	—	—	—	38	—	—	—	—	—	—
Tarcal	—	—	—	—	—	32	—	33*	33*	—
Átlagban.....	25	31,1	33	38	33	32	40	33	33	16

A zab, illetve az árpa ára is meglehetősen azonos szinten mozog; tíz év közül hatban az átlag-ár 32—33 dénár. Itt is megfigyelhető az 1570-es évek végén a kenyér esetében már tapasztalt árhullámozás. A legmagasabb ár 1578-ban jelenik meg, azonban a következő években újra a régi szintre süllyed, sőt 1581-ben már ennek felére csökken. Anélkül, hogy messzemenő következtetéseket vonnánk le belőle, tájékoztatás végett közöljük, hogy Nagymihály districtusban, kb. 20 évvel később, 1601-ben zab- vagy árpa-adójukat a parasztek kassai köblönként 75—80 dénáros áron vásárolják vissza. Pár évvel később, 1607-ben, az ugyan-csak zempléni Homonnán 54 dénárba kerül egy kassai köből zab.³⁹ Eszerint a zab ára a XVII. század elején már kétszerese — két és félszerese a 1570-es évek átlagának.

³⁸ Az ártáblázatok és a grafikon adatai OL dec Zemplén megye 229—239. számú kötetében, helységnev és évszám szerint.

* A *-gal jelzett esetekben nem zabról, hanem árpáról van szó. A kassai gabona-köből 83 liter ürtartalmú.

³⁹ OL dec Zemplén m. 248, 1601/3. és 250, 1607/18.

Kappan (piaci ár, darabonként, dénárban)

Helység	1571	1572	1573	1574	1576	1577	1578	1579	1580	1581
Tolesva	8	6	—	—	—	—	—	—	—	—
S-Újhely	5	5	6	—	—	—	—	—	—	—
Tokaj.....	—	9	—	—	8	—	—	—	—	6
S-Patak	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—
Zombor	—	6	8	—	—	—	12	—	—	—
Szerencs	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—
B-Keresztúr	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—
Tarcal	—	—	—	—	—	6	6	8	8	—
Átlagban.....	6,5	6,8	7	8	8	6	9	8	8	6

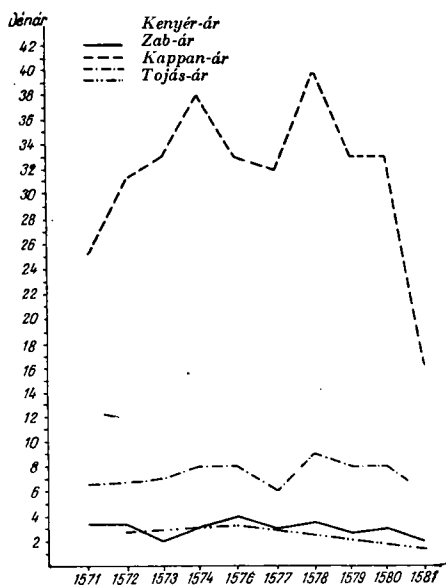
A kappan ára, különösen az átlag-ár, feltűnően egyenletesen alakul. Ennek ellenére itt is megfigyelhető az 1578. évi emelkedés, ami azonban rövidesen

Tojás (piaci ár, tíz darabonként, dénárban)

Helység	1571	1572	1573	1574	1576	1577	1578	1579	1580	1581
Tokaj.....	—	2,7	—	—	3,2	—	—	—	—	1,6

eltűnik, sőt 1581-re az átlagosnál olcsóbb árra is bukkanunk. Bár a tojás árának változására csupán a tokaji adatokból tudunk következtetni, a határértékek arra utalnak, hogy az 1578 körüli áremelkedés és az 1581-re bekövetkező olcsóbbodás folyamata ennél az árúciónél is lejátszódott.

Ha a szóban forgó mezőgazdasági cikkek árhullámozását grafikonon ábrázoljuk, a következő eredményt kapjuk:

Függetlenül attól, hogy az áremelkedés mértéke különböző, 1578 táján mind a négy árucikknél hirtelen emelkedés áll be, ami néhány év alatt újból kiegyenlítődik, sőt 1581-re már határozott árcsökkenés vagyunk tanúi. Tekintve, hogy ez az árhullámozás a kenyér, a kappan, a zab és a tojás esetében egyaránt kb. azonos görbét ír le, arra kell gondolnunk, hogy mozgásukat ugyanazok a gazdasági-társadalmi feltételek váltották ki. Vizsgáljuk meg ezzel kapcsolatban, miként alakul a szóbanforgó helységekből a központi jelentőségű bortermés és a termelő népesség hullámozásának (fluktuációjának) aránya.

	A bortermés ⁴⁰		Az újonnan feltűnt termelők aránya az össznépességhez mérten	
	1578—79-ben	1580—82-ben	1577-ben %	1578—79-ben %
Keresztúr	gyenge	kitűnő	19	11
Tarcal	gyenge	kitűnő	22	16
Tokaj	gyenge	jó	21	15
Tolcsva	gyenge	kitűnő	29	12
Zombor	gyenge	jó	28	11
Szerencs	gyenge	kitűnő	—	—

Ha az említett árhullámozást összevetjük a termés hozam alakulásával és a termelők fluktuációjával, a következő képet kapjuk. A közepes, illetve jó termésű években (1576—1577) feltűnően sok új bortermelő jelenik meg a tizedlistákban. Arányuk ekkor az összes termelők 22—25⁰/₀-ára rug. Az ezután következő, két igen gyenge termésű évben az újonnan feltűnő termelők aránya már csak 12⁰/₀ körül ingadozik. Ezzel egyidejűleg határozott élelmiszer- (és takarmány-) drágulás következik be. A gyenge termés hatására csökken a mezővárosokon belüli gazdasági fluktuáció (birtokforgalom), viszont felszökik az árindex. Az 1580-as évek elején beköszöntő sorozatos jó terméseredmények azután helyreállítják az öt év előtti egyensúlyt: ismét nő az új termelők száma és erősen csökkennek az élelmiszerárak. A termelés, a népesség hullámozás és az áralakulás kapcsolata arra figyelmeztet, hogy a gazdasági-társadalmi háttér kellő ismerete nélkül aligha lehetséges az áradatok helyes értékelése.

A rendelkezésünkre álló néhány mezőgazdasági cikk áralakulásának elemzése mellett igen fontosnak tartjuk — mind az ármozgás, mind a helyi piac zártságának megvilágítása miatt — a szállítás kérdését. A szállítás nehézsége, drágasága és szűk kapacitása ugyanis egyik legfőbb magyarázata a helyi piacok rendszerének. Leszámítva a vízi úton történő szállítást elég ritka lehetőségét (a politikai határok és az erődített vonalak metszik a fő vízi utakat), az árumozgatás döntő eszköze a tengelyen való fuvarozás. A szekéren való szállítást általában megnehezíti az elhanyagolt úthálózat. Nem egyszer pl. a Szerencs—Kassa közti távolság leküzdése is nehézségeket okoz.⁴¹ A paraszti szekerekkel lebonyolí-

⁴⁰ A „Tanulmányok Zemplén megye 16—17. századi agrártörténetéből” című kötetben (sajtó alatt) *N. Kiss István*: A mezőgazdasági termelőnépesség fluktuációja és az extraneus birtoklás Hegyalján a 16. század második felében” c. tanulmányának adatai alapján.

⁴¹ 1565-ben jelenti a decimátor Szerencse districtus dézsmaborának szállításáról: „Item cum propter difficultatem viarum vina quartalia statim Cassowiam vehi non potuerunt, sed ex diuersis locis in unum locum comportari debuerunt, ac etiam vasis fractis et vilis (!) existentibus in alia impleri vina debuerunt”. OL dec Zemplén m. 226, 1565/3.

tott szállításra sem a XV., sem a XVI. században nem terjed ki a robot, még az allódiumban végzett fuvarozásért is fizetnek a földesurak.⁴² 1577-ben az egri vár provisor a zempléni járás bírót lófogatok állítására kötelezi, a jobbágyok azonban, mint a decimátor jelentéséből kitűnik, megtagadták a fizetés nélküli fuvar!⁴³ A szállítás a tehetős parasztok egyik legfontosabb, gazdaságon kívüli kereseti forrása marad az egész korszakon át, legalább is a XVII. század első harmadáig. A magyar–török–erdélyi hadszíntér állandósulása ugrásszerűen fokozta a szállítás igényét. Ismeretes, hogy a török uralom alatt az ingyen végzett katonai fuvar a jobbágyság egyik legsúlyosabb terhe.⁴⁴ Magyar területen mind az erődépítésre kirendelt szekeres parasztokat, mind a hadseregnek fuvarozó jobbágyokat megfizették. A várépítésnél dolgozó jobbágyok, az 1554. évi törvény értelmében, lovas-fogat után napi 40 dénárt, hat ökrös szekér után viszont csak 20 dénárt kaptak.⁴⁵ Az ökörfogatot lassúsága miatt előnytelenebb szállítási eszközhöz tekintik, lovas szekeret azonban — mint a törvény szövege is megállapítja — csak kevés paraszt tud kiállítani. Néhány évvel később árufajta szerint is megszabja az országgyűlés a katonai szállítás fuvardíját. Ennek értelmében magyar mérföldenként 1 dénár jár egy bécsi köből borért (0,58 hl), ugyancsak 1 dénár egy köből búzáért vagy lisztért, de már csak 1 bécsi pénz (egyharmad dénár!) a zab és árpa köble után. Végül minden egyéb szállított áru „mázsája” (0,56 q) után szintén 1 dénár.⁴⁶ Bár ezek az államilag megállapított árak feltehetően alacsonyabbak a tényleges fuvardíjaknál, kiinduló pontként nyugodtan elfogadhatjuk őket. A XVI. századi magyar szekér átlagos, hasznos terhelése 5–6 mázsa körül mozgott,⁴⁷ ami azt jelenti, hogy egy 10 köből búzát, vagy 10 bécsi köből bort (kb. 6 hl) szállító terhelte kocsi mérföldenként (kb. 9 km) 10 dénárnyi fuvardíjat kap. Napi 35–40 km-es menetteljesítménnyel számolva ez kb. 40 dénáros keresetet jelent, azaz egy napi fuvardíj kb. másfél hektoliter gabona árával egyenlő.

A fuvartételeket megállapító törvény, mint láttuk, azonos díjszabást alkalmaz, akár gabona, akár bor szállításáról van szó. A tényleges helyzet azonban — mint zempléni adatainkból kiderül — másként alakult: a borszállítás a század második felében egyre drágábbá válik, ugyanakkor a gabona fuvarozásáért fizetett összegek nagyjából azonos szinten mozognak, s csak a tizenötéves háború alatt figyelhető meg némi áremelkedés. 1591-ben az észak-zempléni Sztrapkó dézsmagabonáját Kassára szállítva, egy kassai köből búzáért mérföld-

⁴² *Székelgy György*: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem a XV–XVI. században. Agrártörténeti Szemle, 1961. 331. l.

⁴³ „Quod coloni illarum possessionum . . . sine solutione vehere noluerunt”! OL dec Zemplén m, 234, 1577/15.

⁴⁴ *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódítás korában. Bpest 1886. 235–237. l.

⁴⁵ „singulis binis equis cum auriga, quadraginta denarii Hungarici per integrum diem”. Magyar Törvénytár 1554. 9. tc.

⁴⁶ „pro urna vini mensurae Viennensis, ab uno milliari uno denario Hung.” — „pro uno modio, seu cubulo frumenti seu farinae: in singula miliaria uno denario similiter Hung.” — „pro uno modio, seu cubulo avenae, hordei et viciae in singulum miliare, uno numo Viennensi”. — „de reliquis autem rebus omnibus: in singula miliaria, pro singulis centanariis, semper uno denario Hungarico.” Magyar Törvénytár 1557. 7. tc. Az említett alsó-ausztriai gabona-köből = 0,5925 hl. Három bécsi Pfennig = egy magyar dénár. Egy magyar mérföld = 8,937 km.

⁴⁷ „quinquaginta cubuli frumenti . . . in sex curribus asportaverunt”. OL dec Zemplén m. 246/402. l. Egy szekér terhelése 9–10 köből kassai gabona (747–830 liter), mely átlagosan 4,5–5 mázsát nyom, miként ezt az 1597. évi adat is bizonyítja.

denként 1 dénárt fizettek.⁴⁸ Ez a fuvardíj azonos a század derekán megállapított szállítási díjjal. Tíz évvel később, 1601-ben, ugyancsak a sztropkói járásban, hét különböző helység határából fuvaroznak a jobbágyok dézsmagabonát Kassára. A szállítási díj az őszi búza köble után változatlanul 1 dénár, a tavaszi gabona (zab) köble után 0,5 dénár.⁴⁹ Ugyanebben a járásban a gabona 1607. évi elszállításánál sem emelkednek a fuvardíjak.⁵⁰ Más adatok viszont a gabona-szállítási költségek bizonyos fokú emelkedéséről számolnak be. Így pl. 1602-ben szokatlanul magas szállítási költségről tesz jelentést a homonnai cséplési megbízott. A járás féltucat különböző helységéből szállítják a dézsmagabonát Kassára, de egy kassai köből fuvardíja a szokásos 10—12 dénár helyett 36 dénárra rug.⁵¹ Valószínűleg különleges körülmények indokolták ezt a példátlanul drága szállítást. Másutt az adatok csak jóval mérsékeltébb emelkedésre utalnak. Így pl. 1602-ben a szomszédos zempléni járás dézsmagabonájának Tokajba fuvarozásáért a kamarai megbízottak minden 10 köből búza után fél köblöt fizettek. A következő évben is ugyanilyen feltételek szerint fizették a fuvardíjat.⁵² A természetben való fizetés valószínűen a szekeres gazdák kívánságára történik. Néhány évvel később, 1607-ben, a homonnai gabona fuvarozásánál a szekeres parasztok minden 14 köből szállításáért 1 köblöt kaptak.⁵³ Ez a rész-arány (6,7⁰/₀) ugyan magasabb, mint amit a zempléni járásban kaptak a fuvarosok (5⁰/₀), de meg sem közelíti az előbb említett (1602. évi) homonnai fuvarkölséget. Egészben véve úgy tűnik, hogy a XVI. század második felében a gabonaszállítás költségei jórészt az 1550-es években meghatározott szinten mozognak és csak a 15 éves háború alatt emelkednek némileg.

Teljesen másként alakul a borfuvarozás kérdése. Az 1557. évi törvény, mint láttuk, azonos fizetséget szabott meg a gabona és a bor szállításáért. Az 1570-es évek végén azonban már hivatalosan is a duplájára nő a bor fuvarozási költsége. 1577-ben a zempléni járás 45 hordó dézsmaborának elszállításáról ezt írja a decimátor: „az országos rendelkezés értelmében mérföldenként 10 dénárral számolva minden hordót!”⁵⁴ Egy szekér bor (2 hordó, kb 6 hl) egy mérföldes fuvardíja tehát 20 dénár, azaz kétszerese az 1557. évi 10 dénáros szállítási díjnak. A századforduló éveiben, a 15 éves háború alatt, tovább emelkedik a bor fuvarkölsége. Az 1596. évből olyan adatok maradtak ránk, amelyekben a távolságot, a szállítási költséget és a hordók számát egyaránt feltüntették. Miként ezekből a Csernahó, Újlak, Nagy-Toronya, Cseke, Kövesd, Szőlöske, Zemplén és Ladmóc közötti bor-szállításokból kiderül, egy kb 2,5 hl-es hordó

⁴⁸ OL dec Zemplén m. Sztropkó dt cséplési jk-e, 244, 1591/14.

⁴⁹ OL dec Zemplén m. Sztropkó dt cséplési jk-e, 248, 1601/18. Összehasonlítva a helységek térkép szerinti, illetve a fuvarkölség alapján kiszámított vagy megadott távolságát, azt tapasztaljuk, hogy 1 légvonal km-re kb. 1,23 km tényleges út-km esik. Átlagosan 50 km-nél nem nagyobb távolságok esetében. — A hektoliter-súly különbsége miatt olcsóbb egy köből zab, mint egy köből búza szállítási díja.

⁵⁰ OL dec Zemplén m. Sztropkó dt cséplési jk-e, 250, 1607/16.

⁵¹ 330 cb esv (kassai köből) búza, 294 cb esv zab és 37,5 cb esv árpa Kassára szállításakor 1 köből búza fuvardíja 36 dénár, 1 köből zabé 25 dénár és 1 köből árpácé 32 dénár. OL dec Zemplén m. 248, 1602/19.

⁵² OL dec Zemplén m. Zemplén dt cséplési jk-ei, 248, 1602/22 és 249, 1603/17.

⁵³ „datus est . . pro singulis cubulis quatuor decem cubulus unus”. OL dec Zemplén m. 250, 1607/14.

⁵⁴ „pro singulis vasis vini per den. 10 computando ad singula miliaria iuxta ordinationem regni”. OL dec Zemplén m. 234, 1577/15.

mérföldenkénti fuvar költsége ekkoriban már 22,6 dénár körül ingadozik.⁵⁵ Az egy szekérnyi borra eső fuvar költség kb. 40—45 dénár, azaz mintegy kétszerese az 1570-es évekből ismert árszintnek. Zempléni adataink tanúsága szerint az egy szekéren szállítható bor (5—6 hl) fuvar költsége 1557 és 1596 között meg-négyszereződött! Ez annál inkább is feltűnő, mert ugyanezekben az évtizedek-ben a gabonaszállítás költsége csak igen mérsékelten emelkedik.

A már említett példákon kívül számos további adat is bizonyítja azt a rendszeres szállítási forgalmat, amelyet a kamarai közegek bér-fuvarozással bonyolítanak le a zempléni borvidékeken. Ez a fuvar-forgalom helyi jellegű, általában 15—20 km-es körön belül zajlik le és egy-egy járás dézsmaborának begyűjtését célozza. 1583-ban pl. a homonnai járásban, 1602-ben pedig a nagy-mihályi járásban vitetnek szét 50—50 üres hordót.⁵⁶ Ritkaság számba megy az olyan távoli fuvar, mint amikor 1608-ban a nagy-mihályi dézsmabort a szabolcsi Kállóra szállíttatják. Ennél a kb. 180 km-es útnál egy 2 hl körüli hordó fuvardíja 2 forint 66 dénárba került s így egy szekeres gazdára kb. 8 forint kereset jutott.⁵⁷

Egészítsük ki a fuvar költségek alakulásának elemzését néhány ár-adattal. Mint már említettük, a század derekán az egy napi szekérfuvar díja (40 dénár) kb. 1,5 hl gabona árának felelt meg. Az 1570-es évek végén egy borszállító sze-keres gazda kb. napi 80 dénárt keresett, ami 10—12 kappan árával volt egyen-értékű. A századfordulón ugyanez a borfuvar elérte a 1,5 forintot, ami kb. egy hold szántó termésének értékével, vagy 0,4 hl bor árával volt azonos. A fuva-rozás tehát egyrészt nagyon jó keresetet biztosított az azzal foglalkozó gazdag-parasztoknak, másrészt drágasága miatt súlyos és állandó gátja volt az áru-forgalom fejlődésének. Már az ún. helyi szállítás fuvar költsége is jelentős. 1570 táján — kb. 24 forint értékű — 5—6 hl bor 5 mérföldes, azaz 45 km-es szál-lítása kb. 1 forintba kerül; a szállítási költség a bor árának 40%-a. Ugyanez az arány a század végén már 60%-ra emelkedik. Távolsági, export-szállításoknál ugrásszerűen nő a fuvardíj részaránya. Ha pl. Lőcse városa a hegyaljai szőlőkben termelt borát exportálja, úgy kb. 300 km-es úttal kell számolniuk a lengyel határig.⁵⁸ Ilyen nagy távolságon a fuvar költség a bor árának már mintegy 250%-ára emelkedik. A bor távolsági és exportforgalma azonban a fuvar drágulása ellenére is növekszik. 1568-ban pl. egyedül a sárospataki provisor 221 hordó bort ad el a kereskedőknek. Az egyik kereskedő egymaga 160 hordó bort vesz.⁵⁸ Néhány évtizeddel később, 1609-ben, egyedül Kassa polgárai 696 hordó bort exportálnak Lengyelországba, négy hónap alatt.⁶⁰

⁵⁵ OL dec Zemplén m. 245, 1596/17 alapján:

Cseke-Újlak 1 mérföldre 1 hordó költsége	12,6	dénár
Kövesd-Zemplén 1 mérföldre 1 hordó költsége	17,2	dénár
Szőlőske-Zemplén 1 mérföldre 1 hordó költsége	34,7	dénár
Ladmóc-Zemplén 1 mérföldre 1 hordó költsége	28,9	dénár

OL dec Zemplén m. 245, 1596./9. alapján:

Csernahó-Újlak 1 mérföldre 1 hordó költsége	20,5	dénár
Nagytoronya-Újlak 1 mérföldre 1 hordó költsége	21,8	dénár

⁵⁶ OL dec Zemplén m. 240, 1583/15 és 248, 1602/12.

⁵⁷ OL dec Zemplén m. 250/764. l.

⁵⁸ N. Kiss : A mezőgazdasági termelő népesség . . . „Az extraneus birtoklás” című fejezet.

⁵⁹ N. Kiss István : Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. Történelmi Szemle, 1960. 20. l.

⁶⁰ Angyal Dávid : Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. Bpest. 1897, 46. l.

Összefoglalva, azokban a Zemplén megyei járásokban, amelyekre adataink vonatkoznak, a tengelyen történő szállítás drága és kis kapacitású. Különösen nagyobb távolságok áthidalásánál esik súlyosan latba a szekérfuvarozás drágasága, ami kétségtelenül egyik legfőbb oka a helyi piacokra tagolódottság további fennmaradásának a XVI—XVII. században. Csupán néhány magas piaci értékű, exportra kerülő árucikk tudja áttörni a helyi piac korlátait; így pl. a marha és a bor! A marhakereskedelem ugyan nem igényli a szekérfuvarozást, de a borszállítás annál inkább. A bornak a XVI—XVII. században szinte korlátlan belső felvevő piaca van és kivitele is állandóan fokozódik; éppen ezért a borforgalom, mely kivételes szerepet játszik gazdasági életünkben, valóban áttöri a helyi piacok zártságát. Ez azonban újabb feszültséget teremt, mert a szállítási kapacitás fejlődése messze nem tart lépést sem a szőlőművelés térhódításával, sem a borforgalom szállítási igényeinek növekedésével. Különösen kevés a lófogát, ami pedig a gyors fuvarozás alapfeltétele. Ezért emelkedik a XVI. század második felében négyszeresre a borszállítás költség-indexe.

Nem véletlen, hogy a magyar ártörténeti kutatás nehézségei éppen a francia tudósok módszertani vitáinak vagy az osztrák s lengyel ártörténészek eredményeinek tükrében rajzolódni ki a legélesebben. Akár egyéni, akár kollektív kutatásról van szó, nálunk mindent előről kell kezdeni. Ezért látjuk indokoltnak probléma-felvető tanulmányunk végén röviden összegezni a kutatás módszertanára vonatkozó tapasztalatainkat. Sem a budapesti, sem a vidéki levéltárakban nincs pontos áttekintésünk a rendelkezésre álló ártörténeti forrásanyagról. Túlmenően ugyanis a helyenként felbukkanó, elszórt adatokon, azokat a forráscsoportokat kell meghatározni, amelyek *folyamatos* ár- és bértörténeti anyagot tartalmaznak a XVI—XVII. századra vonatkozóan. Ennek során azokat az adatokat kell különös figyelemmel kísérenünk, amelyek a tényleges *piaci forgalom* árait rögzítik. Az ún. limitációk, a hatósági kényszer-árak feldolgozását csak ott látjuk indokoltnak, ahol azokat a tényleges ármozgással összehasonlíthatjuk. Feltétlenül szükséges, hogy már a levéltári forrásanyag felméréseivel egyidejűleg megteremtjük a *komplex-kutatás* szervezeti feltételeit. A pénztörténet, a mérték-rendszer, az árufajták ismerete (pl. a textil vagy a vas-árunknál), a harmincadra vonatkozó kutatások stb. egyaránt alapvető fontosságúak az ártörténet kutatása és értékelése szempontjából.⁶¹

A forrásanyag felmérése és a kutatási terület meghatározása után, a konkrét kutató-munka során ajánlatosnak tűnik a következő szempontok figyelembevétele. A részletes adatgyűjtést néhány jól kiválasztott forrásanyagú *helyi piacra* kell korlátoznunk és minél több egyidejű piaci áradatot kell összegyűjtenünk egy-egy árucikk forgalmára vonatkozóan. A helyi piacon belül mutatkozó mérték-különbségeket a legelterjedtebb mértékegységre kell átszámítanunk. Ügyelnünk kell a számítási pénzben, illetve a tényleges pénzben megadott árak különbözőségére.⁶² Ahol csak mód van rá, különböző források

⁶¹ Az ún. komplex-kutatás során szervezett kapcsolatot kell létesítenünk az említett szakterületek képviselőivel, egybehangolt, közös, távlati kutatási programot kell kidolgoznunk. (A pénztörténeti kérdések megoldására pl. a Numizmatikai Közlöny szerkesztő bizottságával stb.)

⁶² Ha az áradat „X floreni, Y denarii” megjelöléssel szerepel, úgy kamarai, ún. számítási pénzről van szó, melynél 1 forint mindig 100 dénár. Az „X floreni, Y denarii computando” jelzés esetén viszont tényleges, piaci árról van szó. A valóságban ugyanis — szemben a számítási pénzzel — 1 forintért egyre több dénárt adnak a XVI—XVII. század folyamán. 1550 körül pl. már 140—150 dénárral számolnak 1 forintot a forgalomban. Lásd Horváth T. A. a 36. lábjegyzetben közölt tanulmányát.

segítségével kell igazolnunk ugyanazt az árviszonyt, ugyanazon a piacon! A helyi piacok árhullámzásának vizsgálatánál az áradatokon kívül — lehetőség szerint — a termelés mennyiségi volumenét és a termelő gazdaságok számát is állapítsuk meg. Szokatlan intenzitású ár- vagy bérhullámzás indokait keresve gyakran foglalkoznunk kell az árutermelés, a piaci kereslet és a szállítási kapacitás közötti egyensúly, illetve feszültség kérdésével is.⁶³ (Éhhez különösen az illető piacra vonatkozó dézsmajegyzekek és urbáriumok anyaga nyújthat segítséget.)

Kiemelkedő fontossága van minden, az *áruszállításra* és a fuvarozásra vonatkozó adat gyűjtésének, tekintet nélkül arra, hogy az árviszonyokat a helyi piacok keretei között tanulmányozzuk. Csak a fuvarozás tömegének, sűrűségének és költségének számszerű ismeretében tudjuk ugyanis meghatározni a helyi piac zártsága és a növekvő áruforgalom közötti ellentmondás intenzitását, melynek hatása a helyi árindex alakulásában, bár nehezen mérhető, de fontos szerepet játszik. A helyi piacok ármozgásai közötti kölcsönhatás és kiegyenlítődség tanulmányozása úgyszólván lehetetlen az áruszállítási adatanyag (fuvar-költség!) ismerete nélkül. Végül az ártörténeti kutatásnak arra a külön nehézségére utalunk, hogy bár számos történészünk foglalkozott már⁶⁴ a feudális-kori mértékek problémájának tisztázásával, annak teljes-értékű megoldását — pl. egy jól rendszerezett, az eddigi eredményeket összegező kézikönyvet — mindmáig nélkülöznünk kell.

И. Н. КИШШ

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ЦЕН И ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ В ВЕНГРИИ МЕЖДУ 1550 И 1650 ГГ.

Резюме

История цен и заработной платы в настоящее время, может быть, является наименее разработанной отраслью венгерской исторической науки. Поэтому, изучение богатой французской, австрийской, польской и т. д. исторической литературы по истории цен и заработной платы имеет для нас особое значение. Из анализа работ французских историков в первую очередь мы можем вывести методологические выводы (например проблему «niveau général des prix»), а австрийская и польская специальная литература ценна для нас не только с точки зрения методики, но и с точки зрения прямых исторических связей и параллельного развития. Об отечественной цене венгерского экспортного скота в 16—17 вв., мы знаем очень мало, в то же самое время образование цен на «венгерского вола», появившегося на венском рынке точно знаем по работе Прибрама.

Цель нашего исследования заключается в том, чтобы поставить проблему исследования цен, и поэтому в первую очередь мы занимаемся вопросами трудностей и методики исследования отечественной истории цен. В связи с этим в качестве иллюстрации мы публикуем некоторые результаты наших исследований. В агрогородах винного района комитата Земплен, мы исследовали 10-летнее образование цен некоторых сельскохозяйственных продуктов (хлеба, овса, каплуна и яиц). В ходе этих исследований мы пришли к выводу, что внезапный рост цен этих четырех продуктов совпадал с временным сокра-

⁶³ Jellemző, hogy a gazdasági-társadalmi háttér szerepének és hatásának elemzése teljesen hiányzik az egyébként kitérő osztrák feldolgozásból, a többször idézett Pribram kötetből.

⁶⁴ *Lédeker Emma* : Régi magyar úrmértékek. Századok, 1923. — *N. Kiss István* : Adalékok a magyar mérésügy középkori történetéhez. Bpest. 1959. A „Fejezetek a magyar mérésügy történetéből” című kötetben. — *Makkai László* : I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai és *Maksay Ferenc* : Urbáriumok, XVI—XVII. század című kötetek mutatóiban stb.

шением флуктуации населения и купли-продажи земли. Наши источники не дали возможности объяснить это явление, и его следует считать местным явлением. Мы проанализировали образование издержек по гужевому транспорту на упомянутой территории между 1550 и 1610 гг. Данные показывают, что при минимальном повышении индекса стоимости перевозок зерна, индекс стоимости перевозок вина возрастает приблизительно в четыре раза! Это явление показывает, что дороги и малощные упряжные перевозки вообще мешают развитию товарооборота между местными рынками. При перевозке экспортных продуктов (как например, вина), которые несмотря на дороговизну перевозок выходят за пределы местных рынков, местные средства транспорта уже не могут удовлетворить растущую потребность в перевозках. Поэтому растет индекс стоимости транспортировки вина. К сожалению, в этом отношении тоже не знаем, что явление обнаруженное в комитате Земплен в каком виде проявляется в соседних комитатах («рынках»).

В заключении мы занимаемся некоторыми условиями исследовательской работы. По своему опыту мы тоже убедились в том, что в исследовании истории цен можно использовать только такую группу источников, которая относится к местному рынку, и дает хронологически непрерывные материалы, и ее данные относятся к фактическим ценам рыночного оборота. В ходе исследований следует обращать особое внимание на все данные стоимости транспортировки, и следует выяснить социально-экономический «тыл» данного местного рынка (например, волюмен производства, число производителей, производственные отношения и т. д.).

I. N. KISS

PROBLÈMES CONCERNANT L'HISTOIRE DES PRIX ET DES SALAIRES EN HONGRIE ENTRE 1550 ET 1650

Résumé

L'histoire des prix et des salaires constitue un des domaines les plus négligés par les investigations poursuivies sur le plan de la science historique hongroise. Dès lors l'étude des abondants résultats acquis par les sciences historiques française, autrichienne, polonaise, etc., recèle pour nous un intérêt de plus en plus accentué. Pendant que l'activité des chercheurs français nous renseigne en premier lieu sur des problèmes d'ordre méthodologique (par exemple le problème du niveau général des prix), la littérature spécialisée autrichienne et polonaise, elle, s'avère extrêmement utile non seulement du point de vue méthodologique, mais aussi en ce qui concerne les problèmes historiques concrets et l'évolution parallèle y accusée. Quant aux conditions de prix connues en Hongrie au cours des XVIe—XVIIe siècles en connexion avec l'exportation des boeufs hongrois on n'a guère de données, par contre sur la formation des prix des «boeufs hongrois» sur le marché de Vienne, nous disposons — grâce à l'ouvrage de Pribram — d'informations précises.

Conformément au caractère de notre composition qui se limite à soulever des problèmes, nous nous devons de nous pencher en premier lieu sur l'étude des difficultés surgies dans le pays par rapport aux investigations touchant l'histoire des prix et les problèmes méthodologique qui y sont relatifs. Ce faisant — à titre d'indications modestes — nous ne serons pas sans communiquer quelques résultats acquis par les recherches effectuées sous ce rapport. Nous nous sommes mis à fouiller dans les bourgades situées dans la région dite viticole du Hegyalja (comitat de Zemplén) la formation des prix accusée pendant dix ans par certains produits agricoles (pain, avoine, chapon, oeufs). Ce faisant nous sommes arrivés à conclure que la hausse rapide des prix des ces quatre espèces de marchandises alla de pair avec le décroissement transitoire montré par la population et la vente des propriétés foncières. Ce phénomène, dont l'explication à fond fait défaut dans nos sources est à considérer comme étant d'un effet local. Nous venions de soumettre à une analyse la formation des frais de charriage entre 1550 et 1610. A la lumière des données nous sommes parvenus à constater que, comparé à la hausse minime accusée par l'index des frais de transport des céréales, l'index de port du vin monta à peu près à son quadruple, ce qui renvoie au fait que les charriages coûteux et

à la capacité réduite entravèrent en général l'évolution de l'échange des marchandises entre les marchés locaux. Par contre quant aux marchandises exportables (par exemple le vin) qui supportent bien la cherté des transports et de ce fait sont en mesure de dépasser les limites des marchés locaux, les exigences de transport toujours croissantes ne pouvaient être satisfaites par une capacité locale à disposition. Ce à quoi renvoie la hausse de l'index des frais des transport du vin. Malheureusement les données dont nous disposons ne sont pas susceptibles de nous informer sur la question comment ce phénomène constaté dans le comitat de Zemplén s'était présenté dans les comitats (marchés) limitrophes?

Pour terminer nous ne manquerons pas de renvoyer à quelques conditions méthodologiques nécessitées par les recherches. A la faveur de propres expériences nous sommes portés à affirmer, que dans le domaine des investigations touchant l'histoire des prix, les groupes de sources portant sur le marché local sont seuls à être utilisés sous ce rapport. Au cours des recherches poursuivies une attention particulière est à attribuer à toute donnée touchant les transports de marchandises, et l'arrière-plan économique et social du marché local est également à préciser (par exemple: volume de la production, nombre des producteurs, rapports de production, etc.)